

ПОЛТАВСЬКИЙ РАЙОН: ВІД ДАВНИНИ ДО СЬГОДЕННЯ

Збірник наукових праць

Полтава – Харків
ТОВ «Майдан»
2021

ОГЛАВ

<i>Кононенко Михайло</i> (м. Полтава). Полтавський район: віддавини до сьогодення	3
Природа	
<i>Кигим Світлана</i> (м. Полтава). Природно-заповідна мережа Полтавського району	7
<i>Самородов Віктор, Халимон Олена</i> (м. Полтава). Дослідник карлівських степів та їх захисник – професор Сергій Іллічевський	11
<i>Опара Микола</i> (м. Полтава). Шляхи збереження чорноземів і довкілля Полтавського регіону	15
<i>Гангур Володимир, Поспелов Сергій</i> (м. Полтава). Беззмінні посіви Полтавського району – унікальні досліді національного землеробства	19
<i>Шиян Олена</i> (м. Полтава). Незвичайна знахідка з Полтавського району	22
<i>Лаврінєнко Алла, Шиян Олена</i> (м. Полтава). Дрізд чорний – представник орнітофауни Полтавського району	24
Археологія	
<i>Супрунєнко Олександр</i> (м. Полтава). Роздуми про Більське городище	27
<i>Корост Ігор</i> (смт Котельва). Історико-культурний заповідник «Більськ». Паспортизація археологічних об'єктів та впровадження новітніх методів досліджень. Популяризація культурної спадщини	40
<i>Шапорда Олег</i> (смт Котельва). Городище Котельва – рідкісна пам'ятка археології на півночі Полтавського району	47
<i>Володарець-Урбанович Ярослав</i> (м. Київ), <i>Щербань Анатолій</i> (м. Харків). Ранньосередньовічна дунниця з околиць Диканьки	51
<i>Лугова Любов, Мельникова Ірина, Калініна Євгенія</i> (м. Полтава). Випадкові знахідки з території Полтавського району: нові надходження до фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського	53
<i>Кулатова Ірина, Супрунєнко Олександр</i> (м. Полтава). Василь Бучневич та полтавська археологія	62
<i>Сатєїн Сергій</i> (с. Ковалівка Полтавського р-ну). Діяльність Археологічної школи Полтавського ліцею імені А. С. Макаренка	67
Козацька і нова історія	
<i>Нанков Олександр</i> (м. Полтава). Перебування великого коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського на Полтавщині: два листи, написані в Полтаві у 1639 році	71
<i>Мокляк Володимир</i> (м. Полтава). Новосанжарська сотня Полтавського полку	80

ДОСЛІДНИК КАРЛІВСЬКИХ СТЕПІВ ТА ЇХ ЗАХИСНИК – ПРОФЕСОР СЕРГІЙ ІЛЛІЧЕВСЬКИЙ

Подано матеріали про піонерські дослідження цілинних степів Полтавщини професором С. О. Іллічевським і його роль у створенні природно-заповідних об'єктів краю у ХХ ст.

Ключові слова: С. О. Іллічевський, цілині степи Полтавщини, «Академічний степ» на Карлівщині.

17 вересня 2020 р. виповнилося 125 років від дня народження відомого українського ботаніка та фенолога, кандидата біологічних наук, професора Сергія Олімпійовича Іллічевського (1895–1959?), а у 2021 р. відсвяткував свій 130-річний ювілей Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, з діяльністю якого був тісно пов'язаний згаданий науковець. У період від 1927 по 1928 рр. він опрацював музейний гербарій, а в 1936–

11

С. О. Іллічевський

1938 рр. завідував відділом природи цієї знаної на весь світ культурно-історичної музейної установи [4, с. 94, 96].

Сформувавшись у родині відомого натураліста Олімпія Олександровича Іллічевського, де цінували природу та вміли її досліджувати, Сергій ще змолу долучився до вивчення рослин. Починаючи від 1917 р., він проводив систематичне вивчення флори околиць м. Полтави в радіусі 15-17 верст і збирав гербарій, тож був добре обізнаний із видовим складом рослин досліджуваної території та цікавими в ботанічному відношенні об'єктами. За його особистим зізнанням, для цього лише у 1917 р. він здійснив понад 400 ботанічних екскурсій [2].

Про натуралістичні нахили Сергія залишив спогади академік В. І. Вернадський. Коли у березні 1918 р. видатний учений створив при Природничо-історичному музеї Полтавського губерньського земства Товариство любителів природи, то до нього без вагань вступив Сергій зі своїм батьком. Можна вважати, що діяльність у Товаристві стала для 23-річного юнака однією із перших сходинку у науку [4].

Згодом, у 20-і рр. ХХ ст. Сергій робив чимало для вдосконалення професійних навичок і знань як технік-інструктор з лікарських рослин спершу в Губкомздраві, а згодом – у Губземвідділі (1919; 1921). У цей же час він вивчав рослинні формації на дослідних станціях Полтавщини: Полтавській сільськогосподарській та Лубенській з культури лікарських рослин. Коло захоплень науковця було досить широким: від вивчення флори і до фенологічних спостережень. Крім цього, Сергій Олімпійович цікавився дендрологією, проводив фітопатологічні збори, займався геоботанікою та дослідженням гербаріїв різних закладів як у Полтаві, так і поза її межами. Різноманітна ботанічна діяльність сприяла вдосконаленню знань вченого і зробила С. О. Іллічевського одним із найкращих знавців біорізноманіття Полтавщини, праці якого знають і використовують учені України [4, с. 92].

С. О. Іллічевський не лише ретельно вивчав рослинний світ краю, а й виявляв чисельні унікальні фітоагрегати, які саме відтоді за його поданням держава почала брати під свою охорону. Природознавець тісно співпрацював з Українським Комітетом охорони пам'яток природи й культури, заснованим при Народному Комісаріаті Освіти УСРР 1926 р., при якому обіймав посаду фахівця з обстеження цілинних степів. Основним завданням Комітету було дослідження та всебічне вивчення на території України унікальних природних куточків з метою їх подальшого заповідання. У 1927 р. за дорученням Комітету С. О. Іллічевський провів детальне експеди-

12

ційне обстеження цілинних степів Полтавщини [4, с. 94]. У квітні-вересні він здійснив близько 15-ти виїздів до тодішніх Червоноградського та Карлівського районів. Сергій Олімпійович уклав детальні описи Струківської, Розумівської, Ланнівської цілин, «Академічного степу» поблизу Лип'янки. Він склав опис ковилового степу на пісках і солончаках біля с. Скалонівки, дослідив рослинність неораних курганів в околицях м. Червонограда. Також вивчив степові блюдця між Лип'янкою і Розумівкою та чагарниковий степ під Червоноградом на так званій «Українській лінії» – залишках фортифікаційної системи, збудованої ще у 30-х рр. XVIII ст. Вчений занотував загальний список рослин, що зустрічались на обстежених ділянках, в обсязі 198 видів [3]. Результати досліджень С. О. Іллічевський направив до збірника «Охорона пам'яток природи на Україні», який був повністю присвячений степовим пам'яткам природи та заповідникам. Взагалі ж, у різні роки С. О. Іллічевський виявив десять цілинних ділянок із добре збереженою флорою, вивчив їх видовий склад, зробив геоботанічні описи та вів їх моніторинг. Учений активно опирався потугам господарників розорати на Карлівщині останні ділянки цілинних степів. За завданням згаданого Комітету він обстежив цікаві та цінні у природничо-історичному відношенні ділянки з метою їх подальшого збереження.

Деякі зі степових ділянок вже були заповідними, проте не мали єдиної координуючої установи. Це, в свою чергу, негативно позначалося на їх функціонуванні, а в окремих випадках загрожувало навіть існуванню взагалі. Сергій Олімпійович запропонував організувати в області комплекс із дев'яти заповідних об'єктів, які, на його думку, найбільш повно відображали б різноманіття природи Лісостепу. До його складу повинні були увійти: 150 гектарів Карлівської цілини; заповідник «Парасоцький» – вікові дубово-грабові ліси поблизу Диканьки; чагарниковий степ на так званій «Українській лінії»; нерозорані кургани; чималі солончаки при впадінні р. Берестової у р. Оріль; декілька ділянок цілинних степів із байраковинами поблизу Сахновщини та хутору Вільного; близько 100 гектарів соснового лісу «Гетьманщина» з лісовою фауною; мішані ліси на лівобережних пісках біля м. Полтави («Триби») та болото, що знаходиться у глибині цих лісів, з північною флорою. Дослідник уперше в історії Полтавщини наголошував на підпорядкуванні перерахованих об'єктів єдиному господарю, що сприяло б науковій роботі та дотримуванию режиму охорони. Вже у ті часи С. О. Іллічевський порушував питання про комплексне використання заповідних об'єктів регіону, в тому числі і з освітньою метою при проведенні польових практик для студентів-біологів та аграріїв. Завдяки його кропіткій роботі у лютому 1937 р. була проведена декретизація трьох природних об'єктів Полтавщини та надано їм статус заповідників обласного значення. Серед них передусім була Карлівська цілина. С. О. Іллічевський брав також участь у розробці режиму їх експлуатації. Охорону заповідників було покладено на Полтавський Державний Музей імені В. Г. Короленка. Всі ці заповідники –

13

це справжні перлини природи Полтавщини, які уславили її не лише на рівні України, а й усієї Європи [4, с. 95].

Восстаннє С. О. Іллічевський досліджував стан збереження заповідних об'єктів краю у серпні 1940 р. 14 серпня він виїздив до Карлівського району на Академічну цілину. І хоча огляд ділянки відбувся в кінці літа, коли більшість степових рослин вигоріла, вчений визначив чимало цікавих видів. Сергій Олімпійович зазначив, що південна частина цілини дуже вибита надмірним випасом і забур'янена, тож зберігати її надалі недоцільно. Північна ж, площею 70 гектарів, – збереглася значно краще і мала, на його думку, велику цінність. На ній треба було припинити випас і використовувати тільки під сінокіс.

Досвід природоохоронної роботи С. О. Іллічевський опанував на практиці, коли вимушений був за станом здоров'я у 1932 р. переїхати на південь України. Там він працював геоботаніком у науково-дослідному Степовому інституті у всесвітньо знаній Асканії-Новій (1932–1933), потім – геоботаніком Чорноморського заповідника (1934–1935), а ще пізніше – у Криму в знаменитому Нікітському ботанічному саду. Тут він недовгий час (1938–1939) обіймав посаду завідувача відділу флори Саду, досліджував рослини Гірського степового Криму [4, с. 96].

Ще одним серйозним захопленням науковця була фенологія, якою він займався майже без перерви все своє життя, починаючи від 1917 р. У цій царині наш краєзнавець розробив закон, названий його іменем і відомий фенологам світу. Підводячи підсумки своїх багаторічних фенологічних досліджень, у тому числі проведених і на Карлівщині, Сергій Олімпійович не без гордості відмічав, що його діяльність у цій царині дозволила віднести місто Полтаву до переліку найкращих опорних пунктів фенологічної мережі колишнього СРСР [1; 4].

Обіймаючи численні посади у низці закладів та установ, працюючи в різних регіонах України, дослідник цілеспрямовано й фахово вивчав рослини, ставши знавцем та авторитетним ученим-ботаніком, фенологом світового виміру, одним із піонерів заповідної справи на Полтавщині й в Україні. Сергій Олімпійович залишив по собі фундаментальну наукову спадщину. Його роботи і зараз є актуальними та цікавлять широкі кола сучасних учених-природодослідників не лише Полтавщини, а й без перебільшення – усієї України.

Література

1. Іллічевський С. Быть или не быть закону соответствия хода цветения с ходом эволюции? // Ботанический журнал СССР. – М., 1938. – Т. XXIII. – № 3. – С. 234–236.
2. Іллічевський С. Список найцікавіших рослин околиць міста Полтави // Український ботанічний журнал. – 1926. – Кн. III. – С. 34–40.
3. Іллічевський С. Список рослин б. Константиноградського пов. Полтавщини // Український ботанічний журнал. – 1928. – Кн. IV. – С. 37–50.
4. Самородов В. М., Халимон О. В. Роль професора С. О. Іллічевського в розвитку ботаничних та природоохоронних досліджень в Україні // Біологія та екологія. – Полтава, 2020. – Т. 6. – № 1–2. – С. 92–100.

Віктор Самородов, Олена Халимон
Дослідник карлівських степів та їх захисник –
професор Сергій Іллічевський

Резюме

Публікуються матеріали про піонерські дослідження цілинних степів Полтавщини професором С. О. Іллічевським і його роль у створенні природно-заповідних об'єктів краю у XX ст., зокрема, в межах сучасного Полтавського району.

Ключові слова: С. О. Іллічевський, цілині степи Полтавщини, «Академічний степ» на Карлівщині.

Victor Samorodov, Olena Khalymon
Researcher of Karlivka Steppes
and Their Protector Professor Serhii Illichevskiy

Summary

Materials about pioneer researcher of Poltava Region wild steppes professor S. O. Illichevskiy and his role in creating nature reservoir objects of the 20th c., Poltava District in particular, are published.

Keywords: S. O. Illichevskiy, wild steppes of Poltava Region, "Academician Steppe" in Karlivka District.